

ПРОБЛЕМИ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. У статті досліджено стан і проблеми використання земельних, лісових і водних ресурсів. Розглянуто ситуацію щодо створення, переробки і використання побутових і виробничих відходів і їх вплив на природоохоронну діяльність в Україні. Визначено основні напрями охорони навколишнього середовища. Запропоновано заходи щодо покращення цієї діяльності в забезпеченні інвестиційними ресурсами.

Ключові слова: відходи, тверді побутові відходи (ТПВ), промислові та радіоактивні відходи, переробка, повторне використання, водні, земельні ресурси.

Постановка проблеми. За оцінкою фахівців Ради з вивчення продуктивних сил України НАН України, загальний обсяг нагромаджених в Україні побутових і промислових відходів станом на кінець 2006 р. становив 750 млн т проти 714 млн т у 2005 р. [1, с. 187]. За експертною оцінкою автора на кінець 2008р., ці обсяги зросли до 765 млн т. У 2008 р. у розрахунку на 1 км² території в Україні в повітря було викинуто 12 т шкідливих речовин. Найбільше таких відходів зосереджено на території шести регіонів України, 95 % яких відносяться до I-III* класів небезпеки. В Запорізькій області їх 8,2 млн т або 39 %, відповідно у Донецькій 6,5 млн т (31 %), Сумській 1,9 млн т (9 %), Дніпропетровській і Луганській по 0,9 млн т (4 %) та в АР Крим 1,5 млн т (7 %). Під різноманітні полігони та звалища для зберігання відходів уже відведено понад 160 тис. га землі. Це негативно впливає на населення прилеглих територій. У Львівській області майже 2 тис. населених пунктів, на території яких щорічно утворюється майже 4998,8 тис. м³ побутових відходів, які практично без сортування вивозяться на сміттєзвалища (53 міських і селищних та 519 сільських). Більшість їх улаштована без проектів на їхнє будівництво та

* **Примітка:** I клас – високотоксичні, II - стійкі до розкладання, III - переносяться на великі відстані з повітрям та водою.

експлуатацію. Подібна ситуація в інших областях України. Проблема промислових і побутових відходів не нова. У сучасних умовах, коли дія економічної кризи посилюється екологічною, привертають до себе увагу проблеми використання відходів, включаючи і ТПВ, бо тут багато не використаних можливостей. Так, частка відходів, повністю використаних для одержання тієї чи іншої продукції або знешкоджених, у загальному обсязі утворених в Україні склала у 2007-2008 рр. тільки 41 %. Найгострішою залишається проблема знешкодження та утилізації небезпечних відходів у Автономній Республіці Крим, Житомирській, Запорізькій, Харківській та Черкаській областях, де частка використаних і перероблених відходів становила менше 10 % від загальної кількості утворених. У загальній кількості відходів, що зберігаються в сховищах організованого складування та на території підприємств, найбільша частка таких, що містять метали та їхні сполуки - 10873,3 тис. т, або 52 % до загального обсягу, відходи, що містять неметали та їхні сполуки, 5631,8 тис. т (27 %), відходи, що містять корозійні речовини, 1749,4 тис. т (8 %), відходи виробництва органічної хімії та відходи, що містять інші органічні сполуки, 538,1 тис. т (3 %), відпрацьовані нафтопродукти, нафтошлами та нафтовідходи 439,9 тис. т (2 %). Надзвичайно небезпечні для навколишнього середовища відходи, що містять стійкі органічні забруднювачі, яких в Україні станом на 1 січня 2009 р. було 11,1 тис. т, з них 99,5 % припадає на відходи, що містять гексахлорбензол, а також відходи пестицидів і

агрохімікатів, непридатні чи заборонені пестициди (7,5 тис. т) [2].

Аналіз досліджень і публікацій. Питання інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності та розробки організаційно-економічного механізму природокористування, включаючи процес використання промислових і побутових відходів, висвітлено в працях І. О. Александрова, О. Ф. Балацького, І. К. Бистрякова, Б. В. Буркинського, О. О. Веклич, Т. П. Галушкіної, І. М. Грабинського, Б. М. Данилишина, С. І. Дорогунцова, С. М. Ілляшенка, Н. Й. Конішевої, В. С. Кравціва, Є. В. Мельника, В. С. Міщенко, І. М. Синякевича, Ю. І. Стадницького, В. М. Трегобчука, Ю. Ю. Туниці, С. К. Харічкова, Г. В. Черевка, Г. С. Шевченка та ін. Разом із тим, в інвестиційному забезпеченні заходів щодо запобігання нагромадження всіляких забруднювачів довкілля і їх використання ще багато невирішених питань.

Мета статті – дослідження використання земельних, лісових і водних ресурсів, промислових і побутових відходів, а також розробка пропозицій щодо інвестиційного забезпечення покращення їх існуючого стану.

Основні результати дослідження. Одним із потенційних джерел забруднення довкілля та суттєвим чинником негативного впливу на природні ресурси є утворення, використання та утилізація небезпечних відходів. Екологічна ситуація в природному довкіллі як життєво важливому середовищі для існування людини продовжує залишатися в Україні складною (табл.1) [4].

Таблиця 1

Викиди забруднюючих речовин в Україні

	1990р.	1995р.	2000р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.
Викиди забруднюючих речовин у повітря, тис. т	15549,4	7483,5	5908,6	6615,6	7027,6	7380	7210,3
Викиди діоксиду вуглецю, млн. т*	152	178,8	218,1	209,4
Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, млн м ³ .	3199	4652	3313	3444	3891	3854	2728
Їхня частка в загальному водовідведенні, %	16	31	30	39	44	43	32
Утворення відходів І-ІІІ класів небезпеки, тис. т	...	3562,9	2613,2	2411,8	2370,9	2585,2	2301,2
Частка відходів, розміщених у спеціально відведених місцях чи об'єктах, %	...	34,6	29,1	39,3	44,6	38,3	46,3
Витрати на охорону навколишнього природного середовища, млн грн	1836,3**	70871,3**	3224,3	7089,2	7366,6	9691	12176

*У 2005, 2006рр. відображені викиди від стаціонарних джерел забруднення, у 2007, 2008рр.- від стаціонарних та пересувних джерел забруднення

**1990 р.- млн крб, 1995 р.- млрд крб.

Протягом 2008 р. в повітряний басейн, водні та земельні ресурси України потрапило 11 млн т небезпечних забруднюючих речовин, з яких 54 % та 38 % припадає відповідно на шкідливі викиди в атмосферу і поверхневі водойми, 8 % – на небезпечні відходи, якими забруднюються земельні ресурси. Шкідливих речовин від стаціонарних та пересувних джерел забруднення утворилося 7,2 млн т. У сумарній кількості шкідливих речовин викиди метану та оксиду азоту, які належать до парникових газів, становили відповідно 923,8 тис. т та 8,3 тис. т. Крім цих речовин, у атмосферу у 2008 р. було викинуто 209,4 млн т діоксиду вуглецю, який також впливає на зміну клімату. Від стаціонарних джерел забруднення (СДЗ) у 2008 р. в атмосферу було викинуто: діоксиду та інших сполук сірки - 1298,6 тис. т, або 28,8 % від загальної кількості викидів; оксиду вуглецю – 1185,2 тис. т (26,2 %); метану – 915,2 тис. т (20,2 %); речовин у вигляді суспензованих твердих частинок - 643,9 тис. т (14,2 %); сполук азоту – 358,4 тис. т (7,9 %); неметанових летких органічних сполук (НМЛОС)- 73,7 тис. т (1,6 %); металів та їх сполук - 46,1 тис. т (1 %); інші - 3,8 тис. т (0,1 %) [4].

У 2008 р. щільність викидів від стаціонарних джерел забруднення в розрахунку на 1 км² території України склала 7,5 т шкідливих речовин, а на душу населення – 98 кг. Проте, в окремих регіонах ці показники значно перевищили середній рівень по країні. Так, у Донецькій області обсяги викидів у розрахунку на 1 км² становили 57,75 т (у 7,7 раза більше), а на душу населення – 26,25 т (у 3,5 раза), у Дніпропетровській – відповідно 30 т (у 4 рази) та 21,75 т (у 2,9 раза), у Луганській – 21 т (у 2,8) та 18,75 т (у 2,5), в Івано-Франківській – 17,25 т (у 2,3) та 13,5 т (у 1,8), Запорізькій – 8,25 т (у 1,1) та 9 т (у 1,2 раза більше). У Києві в розрахунку на 1 км² території було викинуто 32,3 т забруднюючих речовин, що перевищило середній показник по країні в 4 рази. Незадовільна обстановка й у Львівській області. Протягом 2008 року тут викиди забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення в атмосферу становили 126,4 тис. т. Від виробничої діяльності викиди в атмосферу в середньому одним підприємством становили 334,4 т. Особливо це стосується Кам'яно-Бузького району, де кількість шкідливих речовин від СДЗ на одну особу становила в 1990 р. - 504,5 кг; у 2000 р.- 1212,8 кг; у 2003 р. – 885,8 кг; у 2004 р. – 786,6 кг; у 2005 р.- 907,8 кг; у 2006 р.- 1026,7 кг; у 2007 р. – 981,3 кг [5]. Кам'яно-Бузькому району належить найбільша частка викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами. Основні забруднювачі – це підприємства хімічної і вугільної промисловості, деревообробного виробництва, транспортної галузі. Рівень забруднення з розрахунку на 1 км² території області в середньому становив 5,8 т забруднюючих речовин від стаціонарних джерел, а з розрахунку на одного мешканця Львівської області викинуто в атмосферу – 49,5 кг забруднюючих речовин. У розрізі видів економічної діяльності найбільша питома вага обсягів викидів забруднюючих речовин припадає на підприємства з виробництва електроенергії, газу та води – 48,7 %, діяльності транспорту та зв'язку – 24,3 %, видобувної промисловості – 17,1 %, переробної промисловості – 8 % [7, с. 25].

Не менш важлива проблема – запобігання забрудненню поверхневих та підземних вод. Так, у 2008 р. із природних водних об'єктів України було забрано 15,7 млрд м³ води (14,8 млрд м³ прісної та 0,9 млрд м³ морської). Із цієї кількості при транспортуванні було втрачено 2,3 млрд м³ або 14 %. У 2008 р. основними водокористувачами в Україні спожито 10,3 млрд м³ води. Зокрема, на виробничі потреби підприємств припало 6 млрд м³ (58 %) всієї використаної води, на побутово-питні потреби – 2,1 млрд м³ (20 %), зрошення – 1,2 млрд м³ (12 %), ставково-рибне господарство – 0,7 млрд м³ (7 %) на сільськогосподарське водопостачання та інші потреби – 0,3 млрд м³ (3 %). Загальне водовідведення у 2008 р. склало 8,7 млрд м³. Скидання забруднених стоків та безповоротний водозабір негативно впливають на водні ресурси. Протягом 2008 р. у водойми скинуто 2,7 млрд м³ забруднених стоків. У той же

час частка забруднених зворотних вод у загальному водовідведенні зросла удвічі: від 16 % у 1990 р. до 32 % у 2008 р. Понад 2,1 млрд м³, або 77 %, забруднених стоків потрапило у водойми внаслідок недостатнього очищення зворотних вод на очисних спорудах. Решта (0,6 млрд м³) надійшла у водойми без будь-якого очищення, що в 1,3 раза більше, ніж у 1990 р. Необхідно зазначити, що в Україні наявна потужність очисних споруд (7,5 млрд м³) дозволяла повністю очистити забруднені зворотні стоки [4].

За даними Львівського регіонального відділу Дністровського басейну водогосподарського об'єднання, у 2008 р. із природних джерел використано 190,1 млн м³ свіжої води, у тому числі на господарсько-питні потреби – 86,3 млн м³, на виробничі потреби – 54,7 млн м³, на сільськогосподарське водопостачання – 31 млн м³ [7, с. 13]. Такі пропорції водокористання, на нашу думку, вважати ефективними недоцільно.

Не менш важливе для України використання її земельних ресурсів. Сучасне їх використання не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічно допустимі співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, що негативно впливає на стійкість агроландшафту. Як зазначено вище, значної екологічної шкоди земельні ресурси зазнають через забруднення ґрунтів викидами промисловості та використання засобів хімізації. Ситуація з забрудненням території ускладнилася після аварії на Чорнобильській АЕС. На початок 2009 р., за даними Держкомзему, земельний фонд України складав 60,4 млн. га. Значна частка земельної площі (41,6 млн га, або 69,0 %) – це сільськогосподарські угіддя, у структурі яких 32,5 млн га (78 %) припадає на рілля. Сільськогосподарська освоєність території досягла 72 %, а ступінь розораності земельної площі – 56 % [4]. Найбільша частка розораних земель у Західній і Центральній Європі, де в середньому використовується під землеробство 33 %, а в таких країнах, як Італія, Польща, Угорщина, Данія, Нідерланди – більш як половина. Найбільша частка орних земель у США, Індії, Росії, Китаї, Австралії, Канаді, Казахстані, Україні. Але найбільша частка орних земель від загальної площі країни в Україні (56 %), Індії (50,6 %), Нігерії (32,3 %). Це означає, що розорюваність земель у цих країнах перевищує допустимі величини природного відтворення [9, с. 253, 254].

На початку 2009 р. земельний фонд Львівської області складав 2183,1 тис. га, з яких 1296,5 тис. га – сільськогосподарські землі. Площа сільськогосподарських угідь становить 1267,8 тис. га (58,1 % від загальної площі), з них 797,2 тис. га займає рілля, 0,7 тис. га – перелоги, 229 тис. га – багаторічні насадження, 188,2 тис. га – сіножаті, 258,7 тис. га – пасовища. Кількість порушених земель в області на початок 2009 р. становила 12,2 тис. га, у тому числі відпрацьованих порушених земель – 7,4 тис. га, рекультивованих – 0,1 тис. га. Під урожай сільськогосподарських культур 2008 р. було внесено 110,4 тис. т органічних добрив. Питома вага площі сільськогосподарських культур удобреної органічними добривами, у 2008 р. склала 2,5 %, у 2007 р. – 3,7 %. Фінансовий стан підприємств Львівської області, а особливо населення, не дає можливості провести в повному обсязі всі заходи для захисту ґрунтів і підвищення їх родючості [7, с. 51]. На нашу думку, це вимагає невідкладного втручання найвищих ешелонів державної влади (законодавчої і виконавчої) в існуючі проблеми використання земельних ресурсів.

На охорону навколишнього природного середовища у 2008 р. в Україні було витрачено 12,2 млрд грн, з яких 8,5 млрд грн, або 70 %, – поточні витрати, пов'язані з експлуатацією й обслуговуванням засобів природоохоронного призначення, 2,9 млрд грн (24 %) – інвестиції в основний капітал, спрямовані на будівництво і реконструкцію природоохоронних об'єктів, придбання обладнання для реалізації заходів екологічного спрямування, і 0,8 млрд грн (6 %) – витрати на капітальний ремонт природоохоронного обладнання. Основним джерелом фінансування витрат на охорону довкілля були власні

кошти підприємств – відповідно 60,8 % (у 2008 р.) і 96,4 % (у 2007 р.).

На Львівщині у 2008 р. більша частина інвестицій (52,7 %) відбулася за рахунок коштів підприємств і 46,6 % з державного бюджету [7, с. 81], що, на нашу думку, явно недостатньо.

Висновок. На підставі дослідження видно, що стан використання побутових і виробничих відходів та охорона довкілля в Україні вимагає значного покращення. Ця проблема загальнодержавного значення, і її потрібні розв'язувати відповідно на державному рівні. Природоохоронна діяльність, на нашу думку, повинна забезпечуватися в першу чергу централізованими капіталовкладеннями, а вже в другу – власними коштами суб'єктів господарювання. Для виправлення існуючого становища, на нашу думку, потрібно:

- за участі науково-дослідних інститутів (НДІ) Національної Академії Наук України (НАНУ), Національної Академії аграрних наук України (НААНУ), Державного комітету водного господарства України, Державного комітету лісового господарства України й інших державних органів розробити комплексну «Стратегію розвитку Агропромислового комплексу України», де передбачити покращення землеробства, використання ґрунтів, водних і лісових ресурсів;

- за участі НДІ НАНУ, Міністерства промислової політики України, Держкомприроди, Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, Ради з вивчення продуктивних сил України розробити «Державну комплексну Програму» з розв'язання проблеми використання побутових і виробничих відходів та їхній вплив на природоохоронну діяльність в Україні;

- у складі наведених вище «Стратегії» і «Програми» передбачити відповідні обсяги інвестиційних ресурсів і джерела їх наповнення;

- обидва документи доцільно узаконити на законодавчому рівні.

Література

1. Національна доповідь про стан навколишнього середовища в Україні у 2006 р. Рада з вивчення продуктивних сил НАН України. – С. 548. www.rvps.kiev.ua
2. Держкомстат України: www.ukrstat.gov.ua. // Експрес-випуск. – № 91. 27.04.2009.
3. Держкомстат України: www.ukrstat.gov.ua. // Експрес-випуск. – № 50 11.03.2009.
4. Держкомстат України: www.ukrstat.gov.ua. // Довкілля України 2008.
5. Довкілля Львівщини – 2007: статист. зб. – Львів : ГУСуЛО, 2008. – 102 с.
6. Держкомстат України: www.ukrstat.gov.ua. // // Експрес-випуск. – № 117 25.05.2009.
7. Довкілля Львівщини – 2008 : статист. зб. – Львів : ГУСуЛО, 2009. – 100 с.
8. <http://www.ekology.lviv.ua>. Державне управління охорони навколишнього природного середовища у Львівській області. (16.07.09) : регіональна доповідь про стан нпс у Львівській області в 2008 р. – С. 223.
9. Бардиш Г. О. Проблеми трансформації і реструктуризації української економіки в напрямі соціальної спрямованості : монографія - Л. : ЛБІ НБУ, 2006. – 479 с.
10. Закон України «Про відходи» від 5 березня 1998 р. № 36-37, ст. 242 (із змінами № 3073-III (3073-14) від 07.03.2002, ВВР, 2002, № 31, с. 214.
11. Постанова Кабінету Міністрів України № 1216 «Порядок ведення реєстру місць видалення відходів» від 3 серпня 1998 р.
12. Головне управління статистики у Львівській області: www.stat.lviv.ua
13. Вторинна сировина та відходи виробництва у Львівській області у 2007 році :

Статист. зб. – Львів : ГУСуЛО, 2008. – 45 с.

14. Використання паливно-енергетичних ресурсів підприємствами та організаціями Львівської області у 2008 році : Статист. бюлетень. – Львів : ГУСуЛО, 2009. – 43 с.

Summary. In the article it is explored the state and problems of the use of the landed, forest and waters resources. A situation is considered in relation to creation, processing and utilization of domestic and productions wastes and their influence on nature protection activity in Ukraine. Certainly basic directions of guard of environment. Measures are offered on the improvement of this activity in providing by investment resources.

Keywords: are wastes, hard domestic wastes (HDW), industrial and radio-active wastes, processing, repeated use, hydrogens, landed resources.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2009